

УДК 347.7.336(7)

*Т. М. Халімон**доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту
Державного університету телекомунікацій***ПРИНЦИПИ (ЗАСАДИ) ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЗДІЙСНЕННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Банківська діяльність має безліч аспектів. Для України в умовах сьогодення особливо актуальним є питання банківської діяльності, яка пов'язана одночасно з публічною та приватною фінансовою діяльністю. На особливу увагу заслуговують питання про організацію цієї діяльності у процесі залучення до неї іноземних елементів, суб'єктів господарювання, що мають відокремлені підрозділи чи материнські компанії за кордоном, наприклад, у країнах Європи. Попри широке коло таких суб'єктів, є потреба у спрощенні доступу до участі у банківській діяльності, створенні правових, економічних, фінансових гарантій для її учасників. У цих складних і багатоаспектних процесах варто враховувати європейське законодавство, досвід організації банківської справи.

Фінансово-правові питання, пов'язані із банківською діяльністю, в юридичній науці розглядаються вже тривалий час. Варто зазначити роботи таких вчених: Є. Б. Аббясова, М. М. Агарков, Б. П. Адамик, О. Ф. Андрійко, І. А. Безклубий, Ю. В. Ващенко, Л. К. Воронова, Д. О. Гетманцев, Н. Ю. Єрпильова, І. Б. Заверуха, Н. М. Ковалко, А. Т. Ковальчук, О. О. Костюченко, В. Л. Кротюк, Т. А. Латковська, О. А. Музика-Стефанчук, В. П. Нагребельний, А. І. Некрасов, О. М. Олійник, О. П. Орлюк, О. В. Прилуцький, Л. А. Савченко, А. О. Селіванов, В. С. Симов'ян, М. В. Сідак, М. В. Старинський, Г. А. Тосунян, В. Д. Чернадчук, Г. Ю. Шемшученко та ін.

Ключовим для всіх банківських відносин є поняття «банківська діяльність». Взагалі, характеризуючи діяльність, звертаються до терміна «активність», і найбільш узагальнене поняття «діяльність» може бути охарактеризоване як інформаційно спрямована активність живих систем, що виникають на основі адаптованого вибіркового ставлення до середовища перебування, покликана шляхом задоволення потреб цих систем здійснювати функцію самозбереження [1, с. 1].

Слушним є твердження про те, що банківська діяльність, попри наявність у ній приватної складової частини, має публічний характер, що знаходить свій прояв у забезпеченні її змісту через юридичну діяльність – об'єктивовану, опосередковану правом, інтелектуально-вольову, управлінську й іншу діяльність компетентних організаційних структур.

Також варто розрізняти основну та допоміжну банківську діяльність. Основна банківська діяль-

ність – це така діяльність кредитної організації, яка включає банківські операції та угоди. Допоміжна банківська діяльність спрямована на забезпечення сприятливих і безпечних умов здійснення основної банківської діяльності. Ця діяльність побічно пов'язана з результатами основної банківської діяльності. Наприклад, до допоміжної банківської діяльності належать інформатизація, охорона, система безпеки та інші аналогічні види діяльності різних підрозділів кредитної організації [2].

Автори дають різні визначення банківської діяльності. Згідно із ст. 2 Закону «Про банки і банківську діяльність» банківська діяльність – це залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб. На аргументовану думку професора І. А. Безклубого, наведене законодавче визначення є дещо звуженим, оскільки містить лише перелік трьох так званих класичних видів послуг, що можуть надавати банківські установи своїм клієнтам. Проте без отримання банківської ліцензії не дозволяється здійснювати одночасно діяльність із залучення вкладів та інших коштів, що підлягають поверненню, і надання кредитів, а також ведення рахунків. Відповідна діяльність може здійснюватися банком за умов дотримання ним встановлених законодавством спеціальних економічних нормативів (наприклад, обов'язкове формування мінімального статутного капіталу та резервного фонду, нормативи ліквідності) та застережень (наприклад, збереження банківської таємниці, здійснення фінансового моніторингу), наявності фахового персоналу, технічних засобів, створення інфраструктури (наприклад, організація філій, відділень, центрів), постійного розширення та зростання якості банківських послуг [3, с. 65].

Держава як організація публічної влади, щоб реалізувати свої завдання і функції, повинна мати відповідні фінансові ресурси. Банківська діяльність є одним з елементів фінансової діяльності у державі, при цьому складність банківської діяльності полягає в тому, що вона охоплює обіг як державних, так і приватних фінансів [4, с. 22]. Суть фінансової діяльності держави в банківській сфері полягає у тому, щоб, враховуючи закони ринкової економіки, впливати на розвиток кре-

дитно-фінансових інститутів, сприяти отриманню ними прибутків, а завдяки цьому підтримувати стабільність усієї кредитно-банківської системи та довіру до неї з боку населення і водночас здійснювати державний вплив через банківську систему на розвиток суб'єктів господарювання, впливати на зростання обсягу державних фінансів та їх подальший обіг у фінансовій сфері [5, с. 56].

Поняття «банківська діяльність» тісно пов'язане з поняттям «банк», а сам банк є особливим фінансовим інститутом, який покликаний здійснювати банківську діяльність [4, с. 88, 89]. До головних ознак банку, на переконання Т. А. Латковської, належать такі: банк як юридична особа може бути державною установою або суб'єктом комерційної діяльності, спрямованої на отримання прибутку; банк створюється у формі відкритого акціонерного товариства або кооперативного банку; банк не просто здійснює банківські операції, а в сукупності здійснює такі банківські операції: депозитні, кредитні та розрахункові; банк зобов'язаний мати статутний фонд (капітал); банк володіє спеціальною компетенцією, тобто він отримує прибуток тільки шляхом здійснення визначених операцій; банк діє на підставі ліцензії, виданої НБУ; банк виступає ключовим елементом банківської системи [6, с. 88, 89].

Доктринальні визначення розглядуваного поняття «банківська діяльність» є досить різноманітними: в одних акцентовано на суб'єктному складі, в інших – на об'єктному; треті вважають, що банківську діяльність необхідно визначати, виходячи із визначення меж тієї сфери соціально-економічного життя чи тих суспільних відносин, регулювання яких має здійснюватися самим банківським правом; четверті акцентують на діях у межах діяльності. На наше переконання, виводити визначення, спираючись на якусь одну характерну рису чи виключний критерій, означає завідомо звужене його тлумачення. Отже, банківська діяльність розуміється як:

– особливий вид господарської діяльності, що систематично здійснюється спеціальними суб'єктами (банками) на підставі ліцензії (дозволу) НБУ, спрямована на здійснення банківських операцій та надання банківських послуг, функціонування та розвиток банківської системи, реалізацію грошово-кредитної політики держави. Банківська діяльність є особливою, оскільки вона не припускає можливості об'єднання її з іншими видами господарської діяльності [6, с. 91, 92]. Це визначення, на нашу думку, має певні неточності. Так, це стосується розуміння банківської діяльності як виду господарської діяльності, що здійснюється на підставі ліцензії чи дозволу НБУ. При цьому не варто забувати як про регуляторну, так і про банківську діяльність, що здійснює сам НБУ;

– визначене законодавчими актами України право банків та кредитних установ реалізувати статутні функції та повноваження, здійснювати банківські операції в інтересах юридичних та фізичних осіб, надавати їм на підставі отриманих ліцензій банківські послуги, а також здійснювати в межах наданої компетенції іншу дозволу діяльність від свого імені та за власний рахунок. Автори цього визначення розглядають у широкому значенні, поширюючи банківську діяльність й на інші кредитні установи, окрім банків;

– систематичне здійснення кредитними організаціями з метою отримання прибутку банківських операцій, перелік яких закріплений законодавством. Наведене визначення виключає змогу центрального банку держави здійснювати банківську діяльність, оскільки метою його діяльності не є отримання прибутку;

– широкий спектр відносин, що передбачають і визначають фінансово-економічну спроможність і потенціал держави [7, с. 21]. Запропоноване визначення, на наш погляд, не містить суттєвих ознак розглядуваної діяльності, що загалом не дає змоги належним чином відмежувати її від інших видів господарської діяльності;

– систематична підприємницька діяльність, здійснення якої передбачає вчинення банківських правочинів та операцій [3, с. 65]. Пропонуючи таке визначення, професор І. А. Безклубий також формулює визначення поняття «ліцензована банківська діяльність» (підприємницька діяльність банку на підставі ліцензії НБУ з надання фінансових послуг фізичним та юридичним особам шляхом залучення грошових коштів та їх розміщення, а також здійснення розрахункових операцій, операцій із цінними паперами і валютними цінностями, та інших банківських операцій із метою отримання прибутку) і «неліцензована банківська діяльність» (підприємницька діяльність банку з надання відплатних фінансових та інших послуг фізичним та юридичним особам, що не передбачає здійснення банківських операцій) [3, с. 66]. При цьому варто зауважити, що І. А. Безклубий запропонував визначення банківської діяльності комерційних банків, вказавши, що це підприємницька діяльність, а за ГК України: 1) така діяльність має на меті отримання прибутку, що виключається для діяльності НБУ; 2) сукупність базових (виключних) та/або окремо взятих небазових (додаєткових, допоміжних тощо) банківських операцій і правочинів, які спрямовані на отримання прибутку, здійснюються банками та іншими кредитно-фінансовими установами і становлять виключні правоздатність та вид діяльності вказаних суб'єктів господарювання, з приводу грошей, цінних паперів, валютних цінностей та інших фінансових інструментів як засобів платежу, заощадження і товару [8, с. 7]. Наведене визначен-

ня, на нашу думку, є переважно економічним, а не правовим. Також цитований автор детально не розкриває ті операції та правочини, що охоплюються банківською діяльністю; 3) право банків та кредитних установ, визначене законодавчими актами країни реєстрації, реалізувати статутні функції та повноваження, здійснювати банківські операції в інтересах юридичних та фізичних осіб, надавати їм на підставі отриманих ліцензій банківські послуги, а також здійснювати в межах наданої компетенції іншу дозволена діяльність від свого імені та власним коштом. Банківська діяльність відповідно до основних цілей, завдань, функцій та операцій може розглядатися як виключна, оскільки не може поєднуватися з іншими видами підприємницької діяльності (наприклад, страхування) [9, с. 45]. Необхідно зазначити, що банківську діяльність для банків, які вже офіційно набули статусу такої установи, не варто обмежувати лише правом банків, адже, надаючи цілий спектр послуг, банк має не лише права, а й коло обов'язків.

Сучасна банківська діяльність характеризується, по-перше, законодавчими параметрами (визначені Законом України «Про банки і банківську діяльність», які вказують на те, що право здійснювати банківську діяльність належить банку тільки після отримання банківської ліцензії, яка надається НБУ на підставі клопотання банку за наявності визначених законодавством документів), по-друге, сутнісними параметрами (характеризують зміст та способи здійснення банківської діяльності) [6, с. 90].

Банківська діяльність як міжгалузеве явище має ґрунтуватися на відповідних принципах, що об'єктивно дасть змогу забезпечити сталість нормативно-правового регулювання фінансових, зокрема, банківських відносин. Отже, при визначенні правових засад банківської діяльності важливе значення має питання з'ясування правової природи, сутності, особливих ознак, значення, джерел принципів, на яких має ґрунтуватися розглядувана діяльність.

А. А. Коваленко, своєю чергою, вважає, що принципи банківської діяльності рівною мірою мають ґрунтуватися як на загальноправових, так і на спеціальних фінансово-правових засадах [1, с. 1].

Юридичні наукові джерела наголошують на тому, що система принципів права, підсистемою якої є фінансово-правові принципи, суворо ієрархічна, будується на різних рівнях і в різних сферах, розрахованих на неоднакові спільності правових утворень і регульованих ними суспільних відносин. Це є підставою для класифікації принципів права таким чином: принципи міжнародного права; принципи правової системи; принципи національної правової системи. В рамках

окремої правової системи можна виділити, в залежності від сфери дії, загальноправові, міжгалузеві, галузеві принципи та принципи підгалузі, міжінституційні принципи і принципи правового інституту.

Що стосується класифікації чи групування фінансово-правових засад банківської діяльності, то виокремлюють, наприклад, такі: 1) залежно від джерела походження принципу: міжнародно-правові принципи банківської діяльності та національні принципи банківської діяльності; 2) залежно від юридичної сили нормативного акта, в якому принцип встановлений: закріплені в міжнародно-правовому акті, Конституції, на законодавчому рівні, в нормативних актах центрального банку держави; 3) залежно від сфери поширення їх дії: загальні принципи банківської діяльності і принципи, що регламентують її окремі аспекти. Запропоновані групи, на наш погляд, передбачають ті засади, що можуть включатися до кількох груп одночасно (наприклад, міжнародно-правові принципи; загальні принципи можуть бути як міжнародно-правовими, так і закріпленими на рівні національного закону, в актах підзаконного характеру).

Науковець О. В. Льовіна пропонує розмежовувати принципи банківського права та банківської діяльності та вважає, що принципи права визначають характер правового регулювання суспільних відносин, слугують канонами розвитку права, а принципи діяльності суб'єктів урегульованих правом відносин – похідне поняття. Принципи банківської діяльності не можуть суперечити принципам банківського права. Суттєва відмінність принципів банківської діяльності від принципів банківського права полягає у тому, що вони не можуть бути результатом узагальнення та аналізу банківського права, а мають впливати із банківського законодавства.

Проведене дослідження дає змогу сформулювати таке визначення принципів банківської діяльності – це похідні від принципів фінансового права публічно-правові основи, ідеї, засади, закріплені на законодавчому рівні та/або такі, що мають виключно доктринальну природу та на яких ґрунтується діяльність, пов'язана зі створенням фінансових установ, зі здійсненням банківських операцій, наданням банківських послуг.

Варто підтримати думку А. А. Коваленко, що різноманіття банківських правовідносин, фінансово-правових принципів банківської діяльності потребує аналізу різних форм їх реалізації в банківській системі [1, с. 75].

Законодавче закріплення фінансово-правових принципів банківської діяльності зумовлює їх реалізацію в рамках банківських правовідносин. Принципи як найбільш загальні норми поведінки суб'єктів банківських правовідносин є критерієм

законності такої поведінки, невід'ємним атрибутом діяльності кредитної організації в рамках правового поля.

Банківська діяльність як вид та напрям публічної фінансової діяльності має ґрунтуватися як на принципах права, так і на засадах моралі. Важливе значення у цьому має рівень правосвідомості суб'єктів фінансових, зокрема банківських правовідносин. В ідеалі принципи мають бути нормативно закріплені. Проте очевидно, що на практиці таке закріплення є неможливим, оскільки ніхто ще відміняв неписане право, доктринальне тлумачення, аналогію права та закону.

Стосовно поняття «система принципів права» (зокрема, коли йдеться про галузеві принципи), то тут не спостерігається особливого наукового ажіотажу. Є певні напрацювання вчених ще радянського періоду, які обов'язково враховуються, розвиваються, доповнюються сучасними науковцями.

Можна виокремити різні групи засад, що визначають правовий статус НБУ, побудову та функціонування банківської системи України, взаємодію банків різних ланок банківської системи, взаємодію банків та органів публічної влади – спеціальних органів публічної фінансової діяльності, взаємодії банків та інших учасників банківських відносин (фізичних та юридичних осіб – клієнтів банків) тощо. Проте, на наше переконання, практичної значущості надто розгалужені критерії класифікації не мають. З огляду на це вважаємо, що принципи публічної банківської діяльності, які дають змогу глибше пізнати сутність публічно-правового регулювання цієї діяльності, доречно згрупувати таким чином:

- до принципів (засад) організації та здійснення банківської діяльності належать принципи: законності, верховенства права і прямої дії Конституції України; верховенства прав та законних інтересів учасників банківської діяльності; правового регулювання банківської діяльності; самостійності та незалежності НБУ; незалежності та фінансової стабільності банків й інших фінансово-кредитних установ; поєднання приватних і публічних інтересів у процесі здійснення державного регулювання банківської діяльності;

- до принципів (засад) банківського контролю та нагляду належать такі: об'єктивність, незалежність банківського нагляду та контролю, компетентність, плановість, ефективність, відповідальність, гласність і публічність, оперативність, системність, достовірність, реальність, обґрунтованість й інші засади публічного фінансового контролю.

Нині назріла необхідність узгодження норм внутрішнього національного фінансового та бан-

ківського законодавства з міжнародними засадами (принципами) банківської діяльності, банківського регулювання, контролю та нагляду [10, с. 125]. Слушною є думка, що для розвитку доктрини сучасного фінансового права розробка системи фінансово-правових принципів банківської діяльності, їх систематизація мають важливе наукове значення з точки зору обґрунтування банківської діяльності як предмета фінансового права.

Банки – основна ланка грошово-кредитної системи. Згідно із Законом «Про банки і банківську діяльність» банк – юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб. Принципи банківської діяльності як принципи права відіграють важливу роль у правовому регулюванні банківських відносин. Підтвердженням цьому є те, що вони виступають як скеровуючі ідеї для законодавця, визначаючи при цьому напрями вдосконалення відповідних галузевих правових норм.

Література

1. Коваленко А. А. Фінансово-правові питання банківської діяльності в Україні. *Право і суспільство*. № 5. Київ, 2015. С. 1–4.
2. Офіційний сайт «Банківське Право». URL: <http://lppl.kiev.ua/jak-galuz/10-bankvska-djalnst>
3. Безклубий І. А. Теоретичні проблеми банківських правочинів : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2006. 486 с.
4. Чернадчук Т. Проблема визначення поняття «банківська діяльність». *Підприємництво, господарство і право: Щомісячний науково-практичний господарсько-правовий журнал*. 2011. № 6. С. 22–25.
5. Симов'ян В. С. Принципи банківського контролю. *Право та державне управління*. 2010. № 1. С. 56–59.
6. Латковська Т. А. Фінансово-правове регулювання організації та функціонування банківської системи в Україні та зарубіжних країнах: порівняльно-правовий аналіз : дис. ... докт. юрид. наук. Київ, 2008. 533 с.
7. Заверуха І. Б. Банківське право : посібник для студентів. Львів : Астролябія, 2002. 222 с.
8. Дроздова Н. Договір про надання фінансових послуг у цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 22 с.
9. Сідак М. В. Правове регулювання банківських відносин у країнах Центральної Європи: порівняльний аналіз (Україна, Чехія та Словаччина) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ужгород, 2004. 217 с.
10. Савенкова В. Г. Суть правових принципів здійснення банківської діяльності в Україні та Європейському Союзі. *Часопис Київського університету права: Укр. науково-теоретичний часопис*. 2016. № 4. С. 125–130.

Анотація

Халімон Т. М. Принципи (засади) організації та здійснення банківської діяльності. – Стаття.

У статті розкрито поняття банківської діяльності в Україні, досліджено її зміст. Проаналізовано принципи (засади) організації та здійснення банківської діяльності.

Ключові слова: банківська діяльність, принципи організації банківської діяльності, діяльність кредитної організації, публічний характер діяльності банків.

Аннотация

Халимон Т. Н. Принципы (основы) организации и осуществления банковской деятельности. – Статья.

В статье раскрыто понятие банковской деятельности в Украине, исследовано ее содержание. Проанализи-

зированы принципы (основы) организации и осуществления банковской деятельности.

Ключевые слова: банковская деятельность, принципы организации банковской деятельности, деятельность кредитной организации, публичный характер деятельности банков.

Summary

Halimon T. M. Principles (bases) of the organization and implementation of banking activities. – Article.

The article describes the concept of banking activity in Ukraine, its content is investigated. The principles (principles) of organization and implementation of banking activity are analyzed.

Key words: banking, principles of organization of banking activity, activity of a credit organization, public character of the activity of banks.